

NARKOMANIENS GLEMTE FORTID

Historien om stofmisbrug i Danmark 1870-1955.

Knud Pontoppidan (1853-1916) var psykiater, overlæge og professor. I bakspejlet kunne man udnævne ham til den første danske rusmiddelforsker - for med disputatsen 'Den kroniske morfinisme' fra 1883 leverede han den første samlede fremstilling af eufomani i Danmark.

AF JESPER VACZY KRAGH

To vidt forskellige hovedfortællinger om stofmisbrug i Danmark kan findes i litteraturen om emnet. Den ene historie er velkendt og kan resumeres i nogle få linjer: Euforiserende stoffer blev introduceret af eksperimenterende ungdomsgrupper i 1960'erne, men stofbruget blev efterhånden til et socialt problem, der gør sig gældende den dag i dag.

Som Sundhedsstyrelsen bemærker i den seneste rapport om Nar-

kotika-situationen i Danmark, har de fleste stofmisbrugere, der indskrives i behandling, kun kort uddannelse, er arbejdsløse, boligløse og dør tidligere end andre danskere.¹

Den anden historie er fremmed for de fleste og har rødder længere tilbage i tiden. Ifølge denne historie opstod stofmisbrug (eufomani/morfinisme) ikke i 1960'erne, men derimod omkring 1870'erne, hvor især bruget af morfin begyndte at blive et problem for bestemte samfundsgrupper. Disse grupper

repræsenterede dog langt fra de nederste sociale lag. Som psykiateren Knud Pontoppidan konstaterer i sin disputats om *Den kroniske Morfinisme* (1883), var 'det udelukkende fra den højere Stand og den saakaldte dannede Middelklasse, at Morfinisterne rekrutteres; i alt Fald er det en ren Undtagelse, naar vi se Sygdommen komme til Udvikling i den egentlige Arbejder- eller Landbostand'.²

Mens den første historie er blevet beskrevet i forskellige publikationer, har ingen danske historikere hidtil beskæftiget sig med stofmisbrugets udvikling i perioden frem til 1955.³ Det er således et åbent spørgsmål, hvad der gjorde mennesker til brugere af stoffer som morfin i denne periode, og hvorfor Pontoppidans patienter tilsyneladende havde en helt anden social profil end de senere stofmisbrugere.

Historiografi

Mens den danske historiske litteratur om stofmisbrug er yderst sparsom, er den internationale forskning inden for området til gengæld meget omfattende. Siden 1970'erne er der udkommet strøbet af bøger, afhandlinger og artikler om emnet, og i 1985 fik området sit eget 'peer review' fagtidsskrift: *The Social History of Alcohol and Drugs*. Litteraturen om stofmisbrug er vidtrækkende og spænder fra bøger om enkelte stoffer til verdenshistoriske beskrivelser af området.⁴ I historiografien er navnlig de politiske og lovgivningsmæssige sider af historien blevet udforsket.

David Mustos *The American Disease* (1973) var det første større værk om dette område, og det er blevet fulgt op af en række andre bøger, der har set på samspillet mellem national narkotikapolitik, udenrigspolitik og internationale forsøg på at bremse handel med stoffer.⁵ Diskussioner i 1970'erne om stofmisbrugets sociale årsager førte også til store socialhistoriske studier, hvor historikere med kvantitative metoder analyserede stofmisbrugernes sociale baggrund, og til kønshistoriske undersøgelser af kvinders repræsentation blandt stofmisbrugerne.⁶ I historio- grafien har der også været fokus på lægernes teorier om stofmisbrugets årsager og sammenhængen mellem lægestandens faglige mål og den politiske regulering af stofmisbrug.⁷ Generelt har litteraturen især været koncentreret om den politiske del af historien og de socialhistoriske analyser af stofmisbrug i storbyen.

Nye forskningsområder

Selvom der findes en stor international litteratur om stofmisbrugets udvikling, er der få forskere, der har set på den terapeutiske del af historien.⁸ Især har den psykiatriske behandling af stofmisbrug kun været genstand for beskednen interesse blandt historikere. Derudover er der ikke blevet skrevet meget om bestemte grupper af stofmisbrugere. Især de mange læger, der blev indlagt til behandling for stofmisbrug, er blevet overset.⁹ At morfinisme var udbredt blandt læger, var ikke kun et dansk fænomen. I europæiske studier af stofmisbrug fra 1880'erne kan man finde opsigtsvækkende oplysninger om, at mere end 40 % af lægestanden var afhængige.¹⁰ Selvom disse rapporter er behæftet med usikkerhed, ser det ud til, at lægerne var en af de største grupper af stofmisbrugere i den vestlige verden i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Men man ved ikke meget om, hvorfor disse læger blev stofmisbrugere, og hvordan

man fra politisk side forholdt sig til problemet i forskellige lande.

Arkiver

En af årsagerne til den sparsomme historiske forskning om lægerne bunder i problemer med adgang til kildemateriale fra arkiver. Den vigtigste kilde til informationer om patienter, som blev indlagt for stofmisbrug, er patientjournaler fra psykiatriske hospitaler. I nogle lande er der stramme restriktioner vedrørende adgang til dette fortrolige, psykiatriske materiale, og i andre lande har der ikke været tradition for at bevare ældre kilder fra hospitalerne. I Danmark har Statens Arkiver imidlertid indsamlet alt materiale fra de statslige psykiatriske hospitaler, og det er muligt at søge om adgang til disse kilder.

Patientjournaler er en unik kilde til at få informationer om de indlagtes sociale stilling. Periodens psykiatere indsamlede oplysninger om deres patienter fra praktiserende læger, pårørende, skolesystemet og

retssystemet, og disse informationer kan anvendes til at analysere patienternes sociale profil. Desuden blev journalerne skrevet i en tid, hvor det kun var psykiaterne, der havde adgang til disse (retten til at se egen journal kom først i 1987), og de rummer derfor ofte personlige kommentarer om de indlagte. Men journalerne giver ikke kun indsigt i psykiaternes holdninger. Afskrifter af samtaler mellem psykiater og patient, spørgeskemaer og patientbreve, som blev konfiskeret af lægerne, findes også i journalerne og giver i et vist omfang oplysninger om patienternes oplevelser.

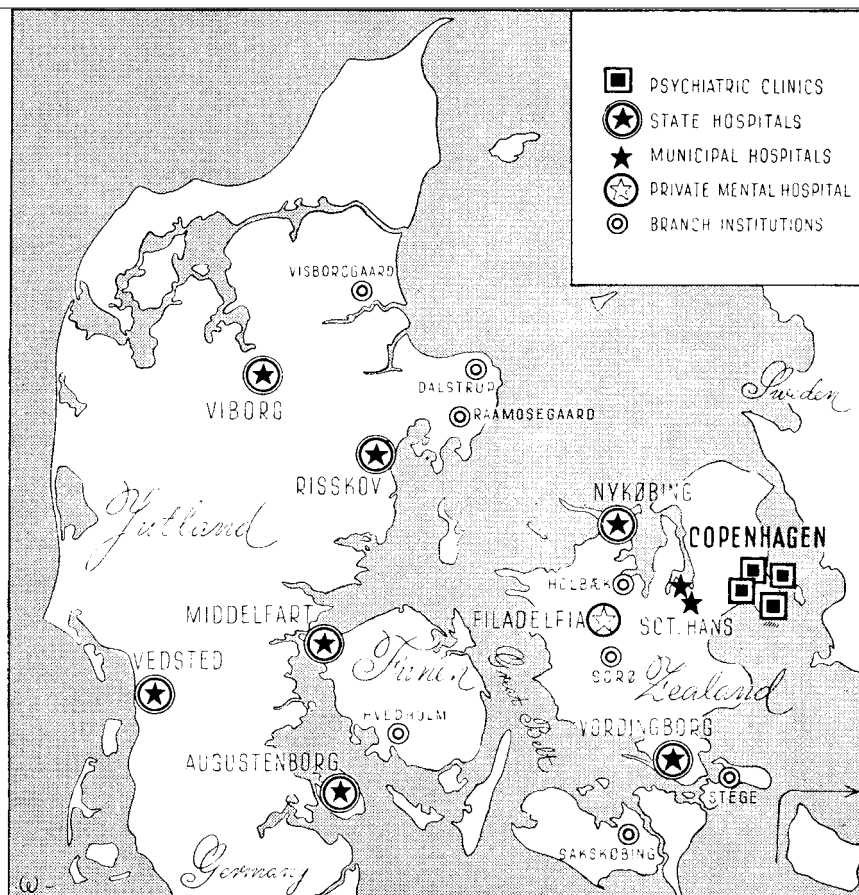
Det psykiatriske system

De psykiatriske patientjournaler blev skrevet af læger på de danske sindssygehospitaler, som lå spredt ud over hele landet. I begyndelsen af 1900-tallet eksisterede der i alt syv statslige sindssygehospitaler, der blev ledet af et direktorat under Indenrigsministeriet. De statslige hospitaler havde med ca. 7.500

senge hovedparten af de omkring 11.000 psykiatriske sengepladser, som fandtes i midten af 1900-tallet. Udover de statslige institutioner var der det kommunale Sct. Hans Hospital med ca. 2.500 senge og fire psykiatriske afdelinger i København med ca. 500 pladser. Den private psykiatriske sektor var derimod lille og bestod af et enkelt privathospital, Kolonien Filadelfia i Dianalund, der havde lidt under 200 senge. Disse hospitaler og afdelinger skulle dække behovet for en befolkning, der i 1950 talte 4,2 millioner danskere.¹¹ De fleste af hospitalerne var blevet grundlagt i slutningen af 1800-tallet, og de blev ledet af en overlæge i psykiatri og en lille gruppe af læger og sygeplejersker. I begyndelsen af 1900-tallet var der som regel 6 til 7 psykiatere på hospitalerne til omkring 1.000 patienter. Den daglige kontakt mellem læge og patient var derfor sparsom. Det var på disse hospitaler, at al længerevarende behandling af stofmisbrug foregik i perioden frem til 1955.

Hospitalet i Vordingborg

En del af patienterne med diagnosen stofmisbrug (abusus medicamentorum/morfinisme m.m.) blev indlagt på Sindssygehospitalet i Vordingborg. Hospitalet havde 850 sengepladser i 1930'erne og var det fjerde største af de syv statslige institutioner. I begyndelsen af 1900-tallet behandlede hospitalet omkring 1.200 patienter om året. Blandt de indlagte var der flere læger, som var indlagt til afvænning. Antallet af indlagte læger varierede en smule fra år til år, men der var som regel tre til fire læger blandt 100 indlagte patienter. Den største gruppe var de praktiserende læger, men også kirurger, psykiatere og andre grupper med let adgang til stoffer var repræsenteret. Psykiatere med et stofmisbrug blev som regel indlagt på hospitaler, som lå i en anden landsdel. Den samme procedure blev anvendt over for læger, der havde

I begyndelsen af 1900-tallet behandlede Vordingborg hospital omkring 1.200 patienter om året. Blandt de indlagte var der flere læger, som var indlagt til afvænning. Psykiatere med et stofmisbrug blev som regel indlagt på hospitaler, som lå i en anden landsdel. Den samme procedure blev anvendt over for læger, der havde høje stillinger i sundhedsvæsenet.

høje stillinger i sundhedsvæsenet. Fx blev nogle af disse læger fra Jylland indlagt i Vordingborg, hvor de var mindre kendte.

Lægerne med stofmisbrug kom sjældent til de psykiatriske hospitaler på eget initiativ. Som i tilfældet med en 45-årig mandlig læge var det ofte ægtefællen, der underrettede sundhedsmyndighederne om misbruget. Ifølge den mandlige læge selv var han begyndt at bruge morfin på grund af lange arbejdstider, helbredsproblemer og 'besværlige private forhold'. Det havde ikke været svært for ham at få adgang til stofferne, men efter at hans kone havde overrasket ham med injektionssprøjtningen, havde han ikke længere kunnet skjule sin vane og var blevet nødt til at acceptere indlæggelse på sindssygehospital. På ho-

spitalet i Vordingborg fik han efter indlæggelsen ikke andre diagnoser end stofmisbrug (abusus medicamentorum), og som en psykiater på hospitalet bemærkede, udviste den mandlige læge 'ikke morfinistens sædvanlige depravations-tegn'. I Vordingborg gennemgik manden den sædvanlige afvænning, hvor dosis af morfin blev reduceret med 20 % pr. dag og afsluttet efter en uge. Som et led i den almindelige behandling blev manden opfordret til at blive på hospitalet i ni måneder for at afslutte behandlingen. Den mandlige læge besluttede dog at forlade hospitalet nogle måneder senere, og som mange andre patienter begyndte han igen at bruge morfin.

Ligesom den 45-årige mand var mange af de indlagte læger midald-

rende, da de begyndte at bruge stoffer, og de forklarede ofte, at det var kroniske sygdomme, der havde ført dem ind i misbruget. Arbejdsmæssige belastninger, lange arbejdstider, ægteskabelige problemer og depression var også blandt de hyppige forklaringer på, hvorfor de var begyndt at tage stoffer.

Andre kilder

Hospitalsarkiver som det i Vordingborg indeholder imidlertid ikke informationer om alle læger med et stofmisbrug. En del læger modtog ikke behandling og formåede at skjule deres brug af stoffer som morfin. Men andre arkiver kan imidlertid give yderligere information om området. Sundhedsstyrelsen førte bl.a. et register over læger, som var mistænkt for at misbruge stoffer. I alt var navne på 108 læger noteret i Sundhedsstyrelsens register i perioden frem til 1950'erne. Det samlede antal læger i Danmark omfattede 4.952 i 1955 i alt. Sundhedsstyrelsens register er dog ikke en fuldstændig liste over alle læger, som brugte morfin og andre stoffer. Fx figurerede en del af de læger, der blev indlagt i Vordingborg, ikke i Sundhedsstyrelsens register. Men Sundhedsstyrelsens lister indeholder informationer om læger, der undgik behandling på de psykiatriske institutioner. Omkring 40 % af lægerne fra Sundhedsstyrelsens register modtog ikke hospitalsbehandling for deres misbrug. Sundhedsstyrelsen førte kontrol med udskrivning af medicin fra alle apoteker og havde et indeks, der gjorde det muligt at opdage nye sager om misbrug.

Sundhedsstyrelsens arkiver kan således bidrage til et mere detaljeret billede af de læger, som brugte stoffer. De fleste af disse læger var begyndt at tage stoffer, da de var mellem 30 og 40 år (omkring 45 %). Men der var også en større gruppe, der begyndte at bruge stoffer forholdsvis sent i deres liv, da

de var mellem 40 og 49 år (31 %). De fleste af misbrugerne var praktiserende læger (57 %), men læger i høje stillinger var også blandt de registrerede hos Sundhedsstyrelsen. Syv overlæger var således på listen over misbrugere.

Selvom om Sundhedsstyrelsen førte et register over lægerne, var der få af disse, som kom i kontakt med politiet, og Sundhedsstyrelsen var ikke videre interesseret i at tage retslige midler i brug over for lægerne. Sundhedsstyrelsens arkiver viser, at der er foretaget få sanktioner mod læger med et misbrug. Nogle læger fik frataget deres ret til at udskrive bestemte typer af medicin (morfin m.m.), men kun tre læger ud af 108 fik frataget deres ret til at praktisere. 37 læger fik frataget deres ret til at udskrive bestemt medicin, men en del fik senere ophævet dette forbud. Selvom der var læger, som stjal medicin fra hospitaler eller forfalskede recepter, førte det yderst sjældent til domme.

Det var først i 1940'erne, at Sundhedsstyrelsen fandt det nødvendigt at føre en strammere linje over for stofmisbrug. I 1950'erne blev den første lov om euforiserende stoffer vedtaget i Danmark. Men denne ændring havde dog mindre med lægernes misbrug at gøre. Det var snarere nye grupper af misbrugere, der førte til de nye tiltag.

Presse og lovgivning

En af årsagerne til den nye lovgivning var et stigende offentligt fokus på stofmisbrug i 1940'erne. Før denne periode havde der i pressen indimellem været sager om misbrug af morfin og opium, og den tidlige filmindustri havde også taget temaet op i forskellige stumfilm som 'Morfinisten' (1911), 'Opiumdrømmen' (1914) og 'I Opiummets Magt' (1918). Men omtalen af emnet gav dog ikke anledning til politiske indgreb, og man skal frem til 1955, før man får den første danske lov om euforiserende stoffer. Loven

trådte i stedet for de såkaldte opiumskonventioner, som Danmark løbende havde ratificeret. De første internationale konventionsregler var blevet gennemført i Danmark ved opiumslow nr. 236 af 12. juni 1922 og var senere blevet udvidet med mere omfattende regler fra nye opiumskonventioner i 1930 og 1936. Men som det blev fremhævet i de danske myndigheders interne erklæringer, var disse regler 'uden særlig betydning for danske forhold', og stofmisbrug blev ikke set som et omfattende problem.¹² Brug og besiddelse var ikke i sig selv strafbart. Men efter nedsættelsen af en statslig kommission i 1950 ændrede disse forhold sig, og med den efterfølgende vedtagelse af lov om euforiserende stoffer blev bl.a. selve besiddelsen kriminaliseret. Generelt førte loven til en mere restriktiv kurs over for stofmisbrug fra midten af 1900-tallet og fremefter.¹³

Anledningen til nedsættelsen af kommissionen i 1950 skyldtes især en række sager i pressen om et sort marked, hvor der i Nyhavn i København blev handlet med morfin og amfetamin. Pressen og senere kommissionen hæftede sig især ved, at forskellige grupper fra lavere sociale lag ved hjælp af tyverier og forfalskede recepter brugte eller solgte stoffer i Nyhavn. Disse artikler i aviserne gav anledning til bekymring fra politisk hold og førte derefter til nedsættelsen af kommissionen i 1950.

Forskellige løsninger til forskellige grupper

I modsætning til den tidligere omtalte gruppe af misbrugere, lægerne, der blev kontrolleret af Sundhedsstyrelsen, blev de nye misbrugere i højere grad registreret af politiet og blev sendt til Psykopatanstalten i Herstedvester.¹⁴ I 1940'erne lavede politiet et register med informationer om mennesker, som politiet havde fået kontakt med i forbindelse med handel med eller misbrug af

stoffer. I 1958 var mere end 1.000 misbrugere registreret hos politiet. Lægerne og de mere velstående stofmisbrugere undgik internering i psykopatanstalten og havde mere lempelige forhold på de psykiatriske hospitaler. Reaktionen på stofmisbrug i sundhedssektoren var samtidig blandet, og man var ikke interesseret i at skabe alt for megen fokus på den relativt store gruppe af læger, der var registreret som misbrugere. Selvom psykiatere som Pontoppidan allerede i 1880'erne havde gjort opmærksom på problemet, blev der i den følgende tid frem mod 1950'erne kun indført meget få restriktioner i forhold til lægernes adgang og brug af stofferne, og det er betegnende, at lovgivningen først kom, da andre sociale grupper af misbrugere var begyndt at fylde mere i billedet.

Både historien om lægerne og stofmisbrugets udvikling i Danmark hører til de fortrængte områder af danmarkshistorien. Også i dag er der langt mellem artikler om lægernes misbrug, som stadig repræsenterer et tabu.¹⁵ Historien viser samtidig, at der er store forskelle mellem misbrugerne i psykiatrien i dag og de indlagte fra 1800- og 1900-tallet. Patienter, der dengang havde dobbeltdiagnoser, havde således så godt som aldrig skizofreni. Dengang var det psykopati og stofmisbrug, som psykiaterne som regel konstaterede. Historien viser også, at ikke blot diagnoserne, men også misbrugernes sociale profil kan gennemgå ændringer over tid. Sundhedsstyrelsens seneste rapport om stofmisbrugernes manglende uddannelse, bolig og arbejde ligger således langt fra Pontoppidans patienter fra den dannede middelklasse. Yderligere historiske studier vil forhåbentlig i fremtiden afdække andre forskelle og kaste nyt lys på et glemt område af danmarkshistorien. ■

LITTERATUR

- Acker, C. J.: *Creating the American Junkie. Addiction Research in the Classic Era of Narcotic Control*. The John Hopkins University Press. Baltimore. 2002.
- Betænkning om brug af euforiserede stoffer. Angivet af det af Indenrigsministeriet under 10. november 1950 nedsatte udvalg. København. 1953.
- Berridge, V. & Edwards, G.: *Opium and the People. Opiate Use in Nineteenth-Century England*. Allan Lane. London. 1981.
- Berridge, V.: *Opium and the People*. 2. nd Edition. Free Association Books. London. 1999.
- Bjerge, B. m.fl.: *Drug Policy. History, Theory and Consequences. Examples from Denmark and USA*. Århus Universitetsforlag. Århus. 2008.
- Booth, M.: *Cannabis. A History*. Picador, New York. 2005.
- Cambell, N.: *Using Women. Gender, Drug Policy, and Social Justice*. Rout ledge. London. 2000.
- Courtwright, D.: *Dark Paradise. Opiate Addiction in America before 1940*. Harvard University Press. Cambridge. 1982/1999.
- Davenport Hines, R.: *The Pursuit of Oblivion. A Social History of Drugs*. Phoenix Press. London. 2001.
- Foxcroft, L.: *The Making of Addiction. The 'Use' and 'Abuse' of Opium in Nineteenth-Century Britain*. Ashgate. London. 2007.
- Hodgson, B.: *Opium. A Portrait of a Heavenly Demon*. Greystoke Books. Vancouver. 2004.
- Houborg, E.: *Stofmisbrug, metadon, subjektivering. Historiske og aktuelle fremstillinger af stofmisbrug*. Ph.d.-afhandling, Sociologisk Institut: Københavns Universitet. 2006.
- Kandall, S. R.: *Substance and Shadow. Women and Addiction in America before 1940*. Harvard University Press. Cambridge. 1996.
- Karch, S. B.: *A History of Cocaine. The Mystery of Coca Java and the Kew Plant*. Royal Society of Medicine Press, London. 2003.
- Keire, M. L.: *Dope Fiends and Degenerates. The Gendering of Addiction in the Early Twentieth Century*. *Journal of Social History*. 1998; 31: 809-22.
- Laursen Storgaard, L.: *Konstruktionen af danske narkotikapolitik siden 1965. Jurist og Økonomforbundet*. København. 2000.
- Lewin, L.: *Phantastica: Narcotic and Stimulating Drugs, Their Use and Abuse*. E.P. Dutton. New York. 1924.
- Mattison, J. B.: *Opium addiction among medical men*. *Medical Record*. 1883; 23: 621-623.
- McAllister, W. B.: *Drug Diplomacy in the Twentieth Century. An International History*. Routledge. London. 1999.
- Milligan, B.: *Morphine-Addicted Doctors, the English Opium-Eater, and Embattled Medical Authority*. *Victorian Literature and Culture*. 2005; 33: 541-533.
- Mold, A.: *Heroin. The Treatment of Addiction in Twentieth-century Britain*. Northern Illinois University Press. Illinois. 2008.
- Morgan, H. W.: *Drugs in America. A Social History, 1800-1940*. Syracuse University Press. Syracuse. 1981.
- Musto, D. F.: *The American Disease. Origins of Narcotic Control*. New York: Oxford University Press. New York. 1973.
- Nimb, M.: *Some Aspect of Drug Addiction in Denmark (1949-1958) with Special Reference to Preventive Measures and their Results*. WHO-Rapport. APD 118. 1959.

- Nimb, M.: *Misbrug af euforiserede stoffer i Danmark i 1950'erne med efterundersøgelse i 1972*. Villadsen & Christensen. København. 1975.
- Parssinen, T. M. & Kerner, K.: *Development of the Disease Model of Drug Addiction in Britain, 1870-1926*. *Medical History*. 1980; 24: 275-96.
- Peters, D.: *The British Medical Response to Opiate Addiction in the Nineteenth Century*. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 1981; 36: 455-488.
- Rasmussen, N.: *On Speed. The Many Lives of Amphetamine*. New York University Press. New York. 2008.
- Steenberger, A.: *Tabu om læger i misbrug*. *Ugeskrift for Læger*. 2007; 169: 1194-97.
- Stürup, G. K.: *Forvaringsanstalten i Herstedvester. Beretning om arbejdet 1935-1951*. Direktoratet for Fængselsvæsenet. København, 1959.
- Tracy, S. W. & Acker, C. J. (Red.): *Altering American Consciousness. The History of Alcohol and Drugs in the United States*. University of Massachusetts Press. Boston. 2004.
- Vaczy Kragh, J. (Red.): *Psykiatriens historie i Danmark*. Hans Reitzels Forlag. København. 2008
- Vaczy Kragh, J.: *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. Odense. 2010.
- Walker, W.: *Opium and Foreign Policy: The Anglo-American Search for Order in Asia, 1912-1954*. University of North Carolina Press. 1991.
- White, W. L.: *Slaying the Dragon. The History of Addiction Treatment and Recovery in America*. Chestnut Hill Systems. Bloomington. 1998.
- Winslow, J. H.: *Narreskibet. En rejse i stofmisbrugerens selskab fra centrum til periferi af det danske samfund*. Forlaget Socpol. Holte. 1984.
- Zierau, F.: *Misbrugende Sundhedspersonale*. *Ugeskrift for Læger*. 2002; 164: 5501-7.

NOTER

- 1 Sundhedsstyrelsen 2009: 63.
- 2 Pontoppidan 1883: 16.
- 3 Laursen 2000. Houborg 2006. Bjerge m.fl. 2008. Nogle oplysninger i samtidige kilder: Betænkning 1953. Nimb 1959, 1975. Winsløv 1984. I perioden omfattede det især stofferne: morfin, petidin, amfetamin og kokain.
- 4 Karch 2003. Booth 2005. Rasmussen 2008. Davenport Hines 2001.
- 5 Musto 1973. Walker 1991. McAllister 1999.
- 6 Courtwright 1982 Morgan 1981. Berridge 1981. Senere bl.a. Acker 2002. Om kvinder bl.a. Kandall 1996. Keire 1998. Campell 2000.
- 7 Parssinen & Kerner 1980. Peters 1981. Nyere eks. Acker 2002. Foxcroft 2007.
- 8 Det eneste større værk er White 1998. Behandling efter 1950 er bedre belyst bl.a. Mold 2008.
- 9 I samtidige kilder nævnes, at op til 40 % af misbrugerne var læger. Fremhæves kort hos Courtwright 1999. Berridge 1999. Davenport-Hines 2001 samt en litteraturhistorisk artikel af Milligan 2005.
- 10 Lewin 1924: 54. Mattison 1883: 621.
- 11 Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1950: 124-5. Se også Vaczy Kragh 2008 og 2010: 51-52.
- 12 Betænkning 1953: 24. Winsløv 1984: 62.
- 13 Bjerge m.fl. 2008: 154.
- 14 Stürup 1959.
- 15 Zierau 2002. Steenberger 2007.